

HRVATSKI KATOLIČKI POKRET I POLITIKA (1903.–1929.)*

Zlatko MATIJEVIĆ, Zagreb

Autor je na temelju literature, suvremenog tiska i dostupnoga arhivskog gradiva prikazao nastanak Hrvatskoga katoličkog pokreta i njegovo izvanstranačko i stranačko političko djelovanje u razdoblju od 1903. do 1929. godine. Posebna je pozornost posvećena uvođenju Katoličke akcije (1922.) te pokušaju departizacije Hrvatskoga katoličkog pokreta predvođenog Hrvatskim katoličkim senioratom.

Nastanak Hrvatskoga katoličkog pokreta i neki aspekti njegova djelovanja do početka Prvoga svjetskog rata (1903.–1914.)

Posljednju godinu XIX. st. papa Lav XIII. proglasio je jubilaranom, sa željom da je svi katolički narodi obilježe raznim manifestacijama odanosti vjeri.¹ Hrvatski katolici, osim što su organizirali hodočašće u Rim, prihvatili su inicijativu vlč. dr. Andrije Jagatića da se, po uzoru na slične skupove već ranije održavane u drugim europskim zemljama, i u Hrvatskoj organizira katolički sastanak (kongres).² U pripravnim odborima sastanka bili su i svećenici i laici. Sastanak je održan u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900. Među ostalima, prisustvovali su mu: dr. Josip Juraj Posilović, zagrebački nadbiskup; dr. Josip Juraj Strossmayer, đakovački ili bosanski i srijemski biskup; dr. Josip Stadler, vrhbosanski nadbiskup i dr. Antun Mahnić, krčki biskup.³

Gotovo svi hrvatski katolici s oduševljenjem su pozdravili Prvi hrvatski katolički sastanak. Iznimke su bili tadašnji hrvatski ban Dragutin Khuen-Héderváry i dr. Josip Frank, čelnik jednog dijela tada već razjedinjenih pravaša.⁴

* U svome izvornom obliku ovaj je članak pročitao kao referat na I. kongresu hrvatskih povjesničara, održanom u Zagrebu od 9. do 11. prosinca 1999., odnosno na njegovu nastavku 6. svibnja 2000.

¹ Antun BOZANIĆ, *Biskup Mahnić pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb–Krki, 1991., 99.

² *Isto*, 100.

³ Detaljniju informaciju o prisutnim svećenicima i laicima vidi u: [Stjepan KORENIĆ, ur.], *Prvi hrvatski katolički sastanak održavan u Zagrebu dne 3., 4. i 5. rujna godine 1900.*, Zagreb, 1900.

⁴ Luka VINCETIĆ, »Dokazivanje povijesti«, *Danas*, [Zagreb], 7/1988., br. 315, 45.

Na sastanku je prihvaćeno osam rezolucija, no one nisu provedene u život, te su tako ostale samo lijepe želje svojih tvoraca.⁵

Važnost Prvoga hrvatskog katoličkog sastanka ležala je u tome što je on bio »znak manifestativnog katoličkog buđenja kod Hrvata po uzoru na slična gibanja u katoličkom svijetu«.⁶

Iako neki autori ovaj sastanak uzimaju kao početak Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP),⁷ on to nije bio. Njegov pokretač bio je biskup Mahnić, koji je uočio na sastanku iznesenu ideju o nužnosti stvaranja organizacije hrvatske sveučilišne katoličke mladeži.⁸ Biskup je, pozorno prateći stanje u Hrvatskoj, došao do zaključka da je katoličanstvo, i na njemu utemeljeni svjetonazor, sve više ugroženo ubrzanim širenjem liberalnih ideja. Da bi se tome uspješno suprotstavio, on pokreće časopis »Hrvatska Straža«.⁹ Izlazak prvoga broja ovog tromjesečnika označava početak stvarnog rada na organiziranju HKP-a (1903.).¹⁰

Usporedno s pokretanjem časopisa, biskup Mahnić je potaknuo i osnivanje prvoga katoličkog akademskog društva »Hrvatska«, sa sjedištem u Beču (1903.).¹¹ Tri godine kasnije u Zagrebu je osnovan »Domagoj«. Uskoro je uslijedilo osnivanje i drugih katoličkih akademskih društava.¹² Osim njih postojali su i zborovi duhovne mladeži.¹³

U listopadu 1905. bečka je »Hrvatska« počela izdavati đačko glasilo »Luč«, čija je uprava, dvije godine kasnije, prešla u ruke zagrebačkoga katoličkog akademskog društva »Domagoj«.¹⁴

Iako su se još nalazili u školskim klupama, Mahnićeви đaci nisu mogli ostati imuni na politiku. Kada je početkom svibnja 1904. u Zagrebu pokrenut katolički dnevnik »Hrvatstvo«, krčki biskup i njegovi mladi sljedbenici u početku su ga podržali, ali su se kasnije od njega distancirali.¹⁵ Naime, »Hrvatstvo« je vremenom sve više zagovaralo politička stajališta Frankove Čiste stranke prava, tj. vezalo se uz samo jednu političku skupinu, a to tada nije bilo u skladu s načelom većine organiziranih katoličkih đaka da se njihov rad ne-

⁵ Detaljnu analizu pripreme te samoga tijeka i rezultata sastanka vidi u: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994., 155–181; Mario STRECHA, »Katolički kongres godine 1900.«, *Naše teme* [Zagreb], 33/1989., 2368–2381; ISTI, »... Mi smo Hrvati i katolici...«. Prvi hrvatski katolički sastanak – prvi pokušaj afirmacije političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj, *Radovi*, [Zagreb], 27/1994., 127–162; ISTI, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.–1904.)*, Zagreb, 1997.

⁶ A. BOZANIĆ, *n. dj.*, 101.

⁷ Vidi: K.[runoslav] DRAGANOVIĆ – J.[osip] BUTURAC, *Povijest Crkve u Hrvatskoj. Priegled od najstarijih vremena do danas*, Zagreb, 1944., 158; Stanislav VITKOVIĆ, »Crkva i kultura u Hrvata na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće«, *Bogoslovska smotra* (dalje: *BS*), [Zagreb], 55/1985., br. 3–4, 447.

⁸ Vidi: J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 164.

⁹ A. BOZANIĆ, *n. dj.*, 101.–102.

¹⁰ *Isto*, 102.

¹¹ S. VITKOVIĆ, *n. dj.*, 449.

¹² Lav ZNIDARČIĆ, »Organizirano djelovanje katoličkih svjetovnjaka na području Zagrebačke nadbiskupije (1852.–1994.)«, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1994*, Zagreb, 1995., 381–382.

¹³ A. BOZANIĆ, *nav. dj.*, 109.

¹⁴ J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 224, bilj. 66.

¹⁵ Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert, Rijeka*, 1995., 72.

će usmjeriti »nikada za interese bilo koje stranke«. ¹⁶ Namjeravajući odvojiti HKP od političke orijentacije koju mu je nametalo »Hrvatstvo«, biskup Mahnić pokrenuo je izdavanje potpuno nestranačkog, ali ne i nepolitičkoga katoličkoga glasila (1908.). Novi je dnevnik jednostavno nazvan – »Jutro«. Znatno je dio pripadnika HKP-a pristao uz novi katolički dnevnik, koji je već 1910. prestao izlaziti. ¹⁷

U Zagrebu je 1912., na poticaj biskupa Mahnića, pokrenuto osnivanje Hrvatskoga katoličkog seniorata (HKS). ¹⁸ Prema izvornoj Mahnićevoj zamisli, Seniorat je, navodno, trebao biti »organizacija katoličkih intelektualaca«, koja bi pod vodstvom episkopata »proučavala aktualne probleme K.[atoličkog] P.[okreta] i provadjala njegovu organizaciju«. ¹⁹ Biskup Mahnić smatrao se običnim članom Seniorata. ²⁰ U godinama nakon završetka Prvoga svjetskog rata vođene su oštre polemike unutar HKP-a o tome što bi trebala biti stvarna uloga HKS-a.

U prosincu 1912. u Rijeci je pokrenut novi katolički politički dnevnik – »Riječke Novine«. ²¹ U uredništvo novopokrenutog lista ušli su katolički seniori (dr. Petar Rogulja, dr. Rudolf Eckert, vlč. Milan Pavelić i dr.). ²² Iako »Riječke Novine« nisu bile glasilo HKP-a, taj je »list ipak započeo jednu novu epohu u životu hrvatskih organizovanih katolika«. ²³

Značajno je da je uoči Božića 1912. upravo u ovom dnevniku izišao »prvi politički programni članak hrvatskoga katoličkog pokreta«. ²⁴ U njemu je zauzeto stajalište »narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba«. ²⁵ Iako ovaj »politički programni članak« nije imao nikakvu stranačku boju, neki su simpatizeri »Riječkih Novina« držali da je HKP njime, ipak, »stupio u politiku, kao neovisna i posebna grupa«. ²⁶

Uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata, u Ljubljani je od 24. do 27. kolovoza 1913. održan Drugi hrvatski katolički sastanak. ²⁷ Iako postoji mišljenje da je ovaj katolički sastanak dao »nov poticaj« započetom radu HKP-a, ²⁸ svakako je bliže istini tvrdnja da je provedbu kongresnih zaključaka onemogućio ratni sukob koji je zahvatio i hrvatske zemlje. ²⁹

¹⁶ J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 215–216.

¹⁷ A. BOZANIĆ, *nav. dj.*, 115., bilj. 494.

¹⁸ Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7–20. st.)*, Zagreb, 1991., 348.

¹⁹ Augustin GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, [Šibenik], 1933., 28.

²⁰ Bonifacije PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene*, Rim, 1976., 56.

²¹ Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske*, Zagreb, 1962., 374.

²² Vinko ŠKAFAR, »Bernardin Škrivanić i ljubljanski biskup Anton Bonaventura Jeglič«, u: *Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme*, Rijeka, 1997., 146, bilj. 16.

²³ »Aristid hrv.[atskoga] kat.[oličkog] pokreta«, *Narodna Politika* (dalje: NP), [Zagreb], 8/1925., br. 11, 5.

²⁴ R. PETRIĆ [P. Rogulja], Naša bilanca, *Novine*, [Zagreb], 5/1918., br. 251, 1.

²⁵ Detaljnije o genezi priklanjanja dijela organiziranih hrvatskih katolika ideologiji jugoslavenstva vidi: J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 288.–289., 310.–312.

²⁶ *Isto*, 311.

²⁷ O pripremama i tijeku sastanka vidi: [Janko ŠIMRAK, ur.], *Spomen knjiga o II. hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913. (Hrvatsko-slovenski katolički sastanak u Ljubljani 1913.)*, Rijeka, 1913.

²⁸ A. BOZANIĆ, *nav. dj.*, 111.

²⁹ Vidi: L. VINCETIĆ, »Organizirani katolicizam. – Moderni katolički pokret«, *Kana*, [Zagreb], 17/1986., br. 7–8 (184), 11.

Odnos Stjepana Radića prema HKP-u od presudnog je značenja. Neosporna je činjenica da je S. Radić bio uvjeren, i to s pravom, da je stvarna namjera vodećih ljudi HKP-a stvaranje vlastite političke stranke, koja bi bila izravno usmjerena na to da on ostane bez svojih glasača – hrvatskih seljaka.³⁰

Koncem 1913. razne organizacije HKP-a su imale više od 6.000 članova, kojima se na čelu nalazilo 150 seniora.³¹

Prvi svjetski rat u velikoj je mjeri paralizirao djelovanje HKP-a. Ipak, dijelu seniora činilo se da im razvoj vojno-političke situacije ide na ruku. Naime, očekujući da će Austro-Ugarska Monarhija nestati u ratnom vihoru, ponadali su se skorom stvaranju zajedničke države južnoslavenskih naroda u kojoj bi im se, navodno, otvorile nove, dotad neslućene, mogućnosti djelovanja.

Političko djelovanje organiziranih hrvatskih katolika tijekom Prvoga svjetskog rata (1914.–1918.)

Nestanak »Riječkih Novina« s hrvatske javne scene bila je prva žrtva koju su tijekom rata podnijeli hrvatski organizirani katolici. Naime, čim je buknuo rat, državna je cenzura raznim šikanacijama počela onemogućavati redovito izlaženje ovoga tada jedinog katoličkog dnevnika u Hrvatskoj. Konačno, odlukom državnog odvjetništva u Rijeci, krajem kolovoza 1914., list je zabranjen. Odluka je opravdavana tvrdnjom da je list ugrožavao »državne interese na Rijeci«.³² Međutim, pravi je razlog zabrane bio »protuaustrijsk[i] i slavensk[i] smjer« pisanja »Riječkih Novina«.³³

Nestanak »Riječkih Novina« nadoknađen je za svega nekoliko dana. Zahvaljujući pomoći zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera, u Zagrebu je početkom rujna 1914. pokrenut novi katolički dnevnik – »Novine«.³⁴

Nakon što je P. Rogulja preuzeo uredništvo lista od unovačenog R. Eckerta, na stranice »Novina« uselila se jugoslavenska ideologija, koja je već ranije bila prisutna u »Riječkim Novinama«.³⁵

Početkom 1915. istaknuti pripadnici HKP-a došli su na ideju da je nužno skrenuti pozornost vrha Katoličke crkve na sudbinu Hrvatske (i Slovenije) u svjetskom ratu. »Riječka spomenica« predstavljala je prvi ozbiljan pokušaj u tom smjeru. Iako, nažalost, tekst »Spomenice« danas nije dostupan, izgleda da je u njoj neosporno sljedeće: »*potpisnici mole papu da se nakon rata, na mirovnoj konferenciji, založi za interese Hrvata i Slovenaca. Ako se u ratu održi Austrija, Hrvati i Slovenci žele u njoj svoju državu sa sjedištem*

³⁰ O Radićevu odnosu prema seljaštvu vidi: J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 218.

³¹ A. BOZANIĆ, *nav. dj.*, 110.

³² P. GRGEC, »Noviji katolički pokret među Hrvatima«, *Luč*, [Zagreb], 17/1921., br. 2, 44.–45.

³³ Marije MATULIĆ, »Postanak Jugoslavije«, *Seljački Kalendar* (dalje: *SK*), [Zagreb, 1927.], za god. 1928., 41.

³⁴ J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 333.

³⁵ *Isto*, 334.

u Zagrebu. Ako dođe do raspada Austrije, Hrvati i Slovenci će slobodno odlučiti o svojoj sudbini.«³⁶

Papa Benedikt XV. obećao je donositeljima »Spomenice« da će se založiti za ono što se u njoj traži ako mu bude omogućeno sudjelovanje na budućoj mirovnoj konferenciji.³⁷

Premda je teško govoriti o nekim neposrednim uspjesima koje je »Riječka spomenica« eventualno imala, može se reći da je akcija oko nje nedvojbeno pokazala da će politika zauzimati sve istaknutije mjesto u daljnjem razvoju HKP-a.

U svom glasovitom članku »Pred zoru«, P. Rogulja je sve članove HKP-a podijelio u dvije grupe. Prema toj podjeli prvu su grupu činili »nacijonalci«, a drugu »integralci«. ³⁸ Biskup Mahnić je u ovoj podjeli označen kao – »neutralni čimbenik«. ³⁹ U konkretnoj se političkoj aktivnosti »integralistička skupina« priklanjala »frankovačkom« pravaštvu. ⁴⁰ Suprotno njima, »nacijonalci« se nisu opredijelili niti za jednu postojeću političku stranku u Hrvatskoj, ali su tvrdili da imaju svoj »politički program«. Rogulja se zauzimao da njegova skupina katoličkih seniora-»nacijonalaca« organizira cijeli HKP na temelju »potpunog sistema« koji bi, kao svoje integralne dijelove, imao i kulturu i gospodarstvo i politiku. ⁴¹ Dvije osnovne odrednice tako ustrojenoga HKP-a bile bi – narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (i Bugara) te »ćirilometodska misao«, tj. ideja unije Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu. Naravno, to je tek trebalo izboriti u odmjeravanju snaga s onima koji se nisu slagali s takvim Roguljinim gledištima – a to su seniori-»integralci«.

Ipak, za Rogulju je glavna razlika između tih dviju seniorskih skupina bila ona koja se odnosila na rješavanje nacionalnog pitanja, tj. prihvatanje ili odbijanje ideologije jugoslavenstva.⁴²

Na seniorskom sastanku održanom u Zagrebu od 1. do 2. srpnja 1917. kao glavni problem iskristaliziralo se opredjeljenje seniora-»nacijonalaca« za ideologiju jugoslavenstva. Naime, tada je kao jedna od »direktiva« za daljnji rad HKS-a prihvaćena »Svibanjska deklaracija« »Južnoslavenskog kluba«, pročitana u Carevinskom vijeću u Beču 30. svibnja 1917. godine.⁴³ U »Deklaraciji« se tražilo, na temelju »narodnog načela« i »hrvatskog državnog prava«, stvaranje nove državne jedinice (»državnog tijela«) u kojoj bi se okupile sve zemlje Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, a »pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije«. ⁴⁴

³⁶ Vidi: Ljubo BOBAN, »Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914–1934)«, u: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987., 98.

³⁷ Fran BINIČKI, *Moje tamnovanje. Uspomene iz nedavnih dana*, Zagreb, 1942., 14.

³⁸ P. ROGULJA, *Pred zoru. (Prilog ideologiji katol.[ičkog] pokreta u Hrvatskoj)*, Zagreb, 1916., 13.

³⁹ Opširnije vidi: J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 343.

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ Rogulja nije bio tvorac ideje o »potpunom sistemu«, nego ju je baštiniio od vlč. Vilima Ivaneka. (P. GRGEC, »Portreti iz naše prošlosti: Uzori sadašnjosti i budućnosti. 4. Dr. Petar Rogulja«, *Luč*, 24/1928.–29., br. 3, 89.)

⁴² P. ROGULJA, *Pred zoru*, 13.

⁴³ J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 354.

⁴⁴ Tekst »Deklaracije« vidi u: Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 44.

Odluka da se prihvati »Svibanjska deklaracija« bila je očita posljedica Roguljina shvaćanja narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba. Protivnici Roguljine jugoslavenske orijentacije – katolički seniori-»integralci« – ostali su bez prostora za djelovanje.

Angažman oko promicanja ideja iznesenih u »Svibanjskoj deklaraciji« stvorio je temelje za konkretno političko djelovanje seniora. Budući da tada još nisu bili sazreli uvjeti za stvaranje vlastite političke stranke, seniori-»nacionalci« zauzeli su stajalište da se njihova politika ne smije poistovjetiti niti s jednom političkom strankom u Hrvatskoj.

Značenje »Svibanjske deklaracije« nije bilo sadržano samo u njezinu tekstu i upotrijebljenim formulacijama, nego i u pokretu koji se oslonjen na nju razvio sljedećih mjeseci. U »deklaracijskom pokretu« sudjelovale su razne političke stranke i skupine, koje su, razumljivo, zauzimale suprotstavljene poglede o aktualnim državno-političkim pitanjima.

Početkom ožujka 1918. u Zagrebu je održan sastanak političara iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije. Sastanku je prisustvovao i senior-»nacionalac« vlč. Janko Šimrak.⁴⁵ Tom je prilikom prihvaćena rezolucija koja se više nije pozivala na »hrvatsko državno pravo«.⁴⁶ Za seniore-»nacionalce« to je bilo i očekivano i prihvatljivo. Naime, oni su prije nego drugi politički čimbenici u Hrvatskoj napustili klauzulu o ostanku hrvatskih, odnosno južnoslavenskih zemalja u sastavu Austro-Ugarske Monarhije.⁴⁷

U hrvatskim zemljama »deklaracijski pokret« doseže svoj vrhunac u svibnju 1918. godine. Tada je biskup Mahnić počeo objavljivati seriju svojih napisa u »Novinama« o »Svibanjskoj deklaraciji«.

Zalažući se za ideje iznesene u »Svibanjskoj deklaraciji«, krčki se biskup poslužio – »svrhunaravskim razlogom«. Očekujući da će uskoro doći do uspostave crkvenog jedinstva između Katoličke crkve i pravoslavlja, ponajprije na Balkanu, ali i na slavenskome pravoslavnom istoku, biskup Mahnić je u tom kontekstu vidio ulogu Hrvata katoličke vjeroispovijesti – »[...] Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će Gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo narode hrvatski, na naumu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja.«⁴⁸

Premda su politički i ideološki protivnici biskupa Mahnića upravo ove njegove riječi koristili kao neoboriv dokaz postojanja »prozelitskih težnji« unutar Katoličke crkve, ovdje se, ipak, radilo o pokušaju praktične primjene »ćirilometodske ideje«, odnosno nastojanja oko vjerskog jedinstva kršćanskih crkava.

Osim na odobravanje istomišljenika, Mahnićovo pisanje o »Svibanjskoj deklaraciji« naišlo je i na osporavanje od protivnika ideje južnoslavenskoga vjerskog i narodnog ujedinjenja.

⁴⁵ J. ŠIMRAK, »Neke uspomene iz godine 1916.–1918.«, *NP*, 5/1923., br. 109, 4.

⁴⁶ Tekst »Zagrebačke rezolucije« vidi u: Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., 401.–402.

⁴⁷ J. KRIŠTO, *nav. dj.*, 359.

⁴⁸ Antun MAHNIĆ, »Zvanje hrvatskog naroda«, *Novine*, 5/1918., br. 108, 1.

Najoštriju kritiku svoje apologije »Svibanjske deklaracije« doživio je biskup Mahnić iz pera »frankovačkog« političara i katoličkog svećenika popa Stipe pl. Vučetića – »Rasprava dra. A. Mahnića jest jugoslavenska ideologija bez stvarnih i zbiljnih osnova, kadra naš hrvatski narod dovesti do katastrofe«.⁴⁹

Nakon vijećanja, koja su održana 5. i 6. listopada 1918., politički predstavnici hrvatskih, slovenskih i srpskih stranaka, odlučnih na putu ostvarenja samostalne južnoslavenske državne zajednice, osnovali su Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, tj. novo vrhovno političko tijelo.⁵⁰ HKS je u Narodnom vijeću imao tri svoja predstavnika – vlč. J. Šimraka,⁵¹ don Stanka Banića i vlč. Ferdu Rožića.

Hrvatski državni sabor je na svojoj sjednici održanoj 29. listopada 1918., prekinuo sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom. Sabor je, također, prihvatio prijedlog o prijenosu svih svojih ovlasti na Narodno vijeće.⁵²

Dana 30. listopada 1918. zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer uputio je svećenstvu zagrebačke metropolije okružnicu, u kojoj poziva kler da podrži rad Narodnog vijeća.⁵³ Za Bauerovim primjerom uskoro su se povelili i drugi velikodostojnici Katoličke crkve među Hrvatima bivše Monarhije.

Najznačajnija sjednica »Središnjeg odbora« Narodnog vijeća SHS održana je 23./24. studenoga 1918. u Zagrebu. Na njoj je odlučeno o hitnom ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. »Odbor« je, također, izabrao delegaciju od dvadeset i osam (28) članova, koja je dobila nalog da provede organizaciju nove države.⁵⁴ U delegaciju je izabran i senior-»nacijonalac« vlč. J. Šimrak.⁵⁵ Na toj noćnoj sjednici za riječ se javio i vlč. Šimrak, koji je, među ostalim, govorio i o monarhijskom, odnosno republikanskom uređenju buduće zajedničke države. Za njega je pitanje »monarhija« ili »republika« bilo samo »formalne«, a ne sadržajne naravi.⁵⁶

Šimrakovo stajalište o monarhijskom ili republikanskom uređenju države sasvim se podudaralo sa stajalištem Katoličke crkve o mogućim državnim oblicima. Prema službenom crkvenom shvaćanju od »svih državnih oblika [...] nema nijedan apsolutne prednosti pred drugim«.⁵⁷

Dan prije proglašenja državnog ujedinjenja južnoslavenskih naroda (bez Bugara) i nastanka Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1. prosinca 1918.), regent Alek-

⁴⁹ Stipe VUČETIĆ, »Značaj jugoslavenske propagande«, *Hrvatska*, [Zagreb], 1918., br. 2084, 1.

⁵⁰ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 127.

⁵¹ Njegov je zamjenik bio P. Rogulja.

⁵² I. BANAC, *nav. dj.*, 128.

⁵³ Tekst okružnice vidi u: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919.*, Zagreb, 1920., 213.–214.

⁵⁴ I. BANAC, *n. dj.*, 135.

⁵⁵ Ivan PERŠIĆ, »Republikanac Puntigamove škole«, *Hrvat*, [Zagreb], 1/1919., br. 44, 3.

⁵⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond Narodnog vijeća. Zapisnik sjednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS od 23. XI. 1918.; kut. 1.

⁵⁷ Vidi: »Velečasnom dušobrižnomu svećenstvu crkvene pokrajine zagrebačke«, *Katolički List* (dalje: *KL*), [Zagreb], 69/1918., br. 47, 533.

sandar Karađorđević primio je u posebnu audijenciju vlč. Šimraka, koji je stekao uvjerenje da »hrvatski katolici mogu s pouzdanjem gledati u budućnost«.⁵⁸

Opći optimizam, koji je zahvatio Seniorat u pogledu izgledne budućnosti katoličanstva u novostvorenoj državi, može se sagledati i u svjetlu varavih nada da će Hrvati preuzeti u svoje ruke državno kormilo, odnosno da će općenito doći do prevage katoličkog elementa.⁵⁹

S tako nerealnom perspektivom, HKS je užurbano krenuo u osnivanje svoje političke stranke, koja će se na političkoj pozornici pojaviti u prvim mjesecima postojanja Kraljevine SHS.

Hrvatski katolički seniorat i osnivanje Hrvatske pučke stranke (1918.–1919.)

Nestankom Austro-Ugarske Monarhije nastupio je povoljan trenutak da seniori pokrenu pitanje osnutka vlastite političke stranke. Stoga je bila značajna njihova ocjena dotadašnjih političkih grupacija u Hrvatskoj. Za HKS je, odnosno P. Rogulju i njegove sljedbenike, »29. listopada 1918. godine« značio »kraj staroga državnog reda« i »početak nove državnopravne epohe«. U skladu s tim, sve ono što se temeljilo na tom »starom redu« trebalo je »likvidirati«, a dotadašnje političke stranke bile su prve koje su trebale nestati.⁶⁰ Prema Roguljinu mišljenju tri su stranačko-političke grupacije bile osuđene na propast: »frankovačka« Stranka prava, »milinovska« Starčevićeva stranka prava i Hrvatsko-srpska koalicija, točnije njezin hrvatski dio.⁶¹ Na mjestu ovih starih stranaka, koje su se, prema Rogulji, našle »u rasulu«, trebale su se pojaviti nove, koje će od njih preuzeti »narodne mase i povesti ih novim ciljevima«. ⁶² Rogulja je tvrdio da postoje tri glavna kriterija prema kojima će se u budućnosti u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, dijeliti političke stranke: 1. »kulturna načela«, 2. »socijalno-gospodarski program« i 3. »politički moment«. ⁶³ Na temelju »kulturnog načela« stranke su se trebale dijeliti na »kulturne« i »liberalne«, tj. sukladno tome »kakvo stanovište zauzimaju prema pitanjima kulture, a u prvom redu religije«. ⁶⁴ »Socijalno-gospodarski program« trebao je omogućiti da se »stranke [dijele] prema gospodarskim interesima staleža, koji se u njima najviše kupe«. ⁶⁵ Stoga, prema Roguljinu mišljenju, stranke budućnosti mogu biti: »agrarne«, »radničke« i »stranke buržoazije« ili, pak, »centrum«, koji će nastojati da »oslanjajući se na glavni stalež stanovništva štite i interese ostalih«. ⁶⁶ »Politički moment« je, prema Rogulji, bio osu-

⁵⁸ »Izaslanici Narodnog Veća u Beogradu«, *Primorske Novine* [Sušak], 1/1918., br. 277, 1.

⁵⁹ Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska politika i jugoslavenske ideje*, Split, 1969., 192.

⁶⁰ R. P., »Likvidacija stranaka«, *NP*, 1/1918., br. 27, 1.

⁶¹ *Isto.*

⁶² *Isto.*

⁶³ R. P., »Nove stranke na vidiku«, *NP*, 1/1918., br. 28, 1.

⁶⁴ *Isto.*

⁶⁵ *Isto.*

⁶⁶ *Isto.*

đen na »sve veće nazadovanje«, te će »sve separatističko plemenske skupine gubiti prištaše«. ⁶⁷

Ova shema, koju je Rogulja predviđao za političko-stranački razvoj u Hrvatskoj i Jugoslaviji, imala je svoj uzor u njemačkoj političkoj sceni nakon državnog ujedinjenja 1871. godine.

Prema Roguljinu predviđenju »centrum«-stranka u Jugoslaviji trebala je ispunjati politički prostor između »ekstremnih socijalnih tendencija liberalizma i socijalne demokracije«, odnosno »socijalističke stranke«. Ta je stranka trebala biti »kulturno konzervativna« i »socijalno-gospodarski pravična prema svim staležima, ali ipak više oslanjajući se na seljaštvo kao glavni kontigenat naroda«. ⁶⁸ Što se tiče unutarnjega državnog uređenja, »centrum«-stranka zastupala bi »unitarizam«, ali uz »postojanje općinske i pokrajinske autonomije s obzirom na kulturne i gospodarske momente«. ⁶⁹ Rogulja uopće nije dvojio da bi takva stranka u sebi okupljala »sve zdrave elemente srednjega staleža«. ⁷⁰

Na sastanku Seniorata, održanom u Zagrebu 6. i 7. svibnja 1919., donesena je, između ostaloga, i odluka o osnutku političke stranke. ⁷¹ Na kraju sastanka prihvaćen je i zaključak da »nijedan senijor ne može biti član druge stranke do li [Hrvatske] pučke stranke (HPS)«. ⁷²

Dana 18. srpnja 1919. hrvatski su seniori uputili »Memorandum« biskupskoj konferenciji, koja se upravo održavala u Zagrebu, o svojoj namjeri da osnuju političku stranku. »Memorandum«, datiran 14. srpnja 1919., sastavio je P. Rogulja prema želji seniora-»nacionalca« biskupa dr. Dionizija Njaradija. ⁷³ Stranka, onako kako su je seniori željeli utemeljiti, nije smjela biti ni »plemenska« ni »konfesionalna«. »Plemenski«, zapravo nacionalni kriterij formiranja stranke seniori su odbacivali zato jer »čim bi se katolički element ove države, koji je eminentno hrvatski, koncentrirao u jednoj plemenskoj i hrvatskoj stranci, pravom bi mogli protivnici baciti odij na katolicizam, da on štiti separatističke tendencije i da je neprijatelj narodnomu ujedinjenju«. ⁷⁴ »Plemenski kriterij« odbacivan je i zbog »svrhunaravnog razloga«, jer je za Seniorat »prva zadaća« bila »ujedinjenje« Katoličke crkve i pravoslavlja, što je bio »providencijalni raison d'être države S.H.S.«. Sve što je tome smetalo trebalo je ukloniti s puta, a najviše je smetala – »separatistička plemenska politika«. ⁷⁵

Iako je HKS naglašavao da se HPS temelji na »pozitivnom vjerskom stanovištu« i da svaki njegov član mora voditi »katoličku politiku«, to za njega, ipak, nije značilo da se za

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ »Sastanak svih senijora«, *Senijorski Vjesnik* (dalje: *SV*), [Zagreb], 3/1919., br. 1, 9.

⁷² »Svibanjski sastanak svih senijora«, *SV*, 3/1919., br. 2, 28.

⁷³ NON QUIS, SED QUID, *Sukob dviju ideja. (Domagojizma i Kat.[oličke] Akcije) u hrvatskom katolicizmu*, s.l. & s.a., 34.–35.

⁷⁴ Augustin GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, [Šibenik, 1933.], 50.

⁷⁵ Isto, 50–51.

stranku smije reći da je – »konfesionalna«. ⁷⁶ Razlozi zbog kojih se odbacivao »konfesionalizam« HPS-a bili su sljedeći: »I. Država [Kraljevina] S.[rba] H.[rvata] i S.[lovenaca] sastoji se većinom od nekatoličkog elementa, pa trebamo računati i na saradnju pozitivno-vjerskih elemenata u prvom redu među Srbima. II. Sve pogreške konfesijske stranke tovore protivničke stranke na leđa Crkvi i čine je za to odgovornom. III. I taktički je zgodnija nekonfesionalna stranka, jer ima prema vani veću slobodu gibanja. IV. Crkva tim ništa ne gubi, ako ne bude stranka konfesionalna, jer će ona i onako štititi Crkvu, te raditi u parlamentu po Kristovim načelima. V. U glavnijim kulturnim i socijalnim pitanjima imaju gotovo *sve* religije, zastupane u državi S.[rba] H.[rvata] i S.[lovenaca] a napose katolicizam i pravoslavlje *jednake* nazore i interese.« ⁷⁷ Drugim riječima, Seniorat se zauzimao za – »interkonfesionalizam«. ⁷⁸ Držeći da su njihova načela o političko-stranačkom djelovanju čvrsto utemeljena u kršćanskom svjetonazoru, Seniorat je svoj »Memorandum« završio sljedećom zamolbom: »I. Seniorat ne želi, da biskupi javno, službeno sa svojim auktoritetom istupe za [Hrvatsku] Pučku Stranku. II. Seniorat moli, da biskupi potpomognu [Hrvatsku] Pučku Stranku, davši u tom smislu upute kleru neslužbeno. [...] III. Seniorat moli biskupe, da se ni *privatno* ne zauzimaju ni za kakvu stranku osim Pučke [...]. Osobito mole seniori svoje biskupe, da se nipošto ne zauzima ni jedan od njih ni za koju stranku, koja pogoduje plemenskom separatizmu, jer nas takva stranka udaljuje *od glavnog našeg cilja – narodnog i crkvenog jedinstva*.« ⁷⁹

Znajući da brojni katolički svećenici u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini ne samo da nisu pristaše Seniorata nego da su mnogi od njih, naprotiv, pristaše raznih političkih stranaka, seniori su izrazili nadu da će »sabiranje klera u jednu stranku značiti silni napredak katoličke stvari i jačanje moći Crkve«. ⁸⁰

Cijeli »Memorandum« bio je pročitán na sjednici jugoslavenskoga katoličkog episkopata 19. srpnja 1919. Navodno je istog dana bio sastavljen »Odgovor«, prihvaćen od svih prisutnih biskupa, te priopćen Senioratu. U »Odgovoru«, između ostalog, stoji: »7. U čisto politička pitanja Episkopat ne utječe. A budući da je politika dio praktičnoga života preporučuje, da, uz strogo isticanje i obranu načelnoga stanovišta, Seniorat i [Hrvatska] Pučka Stranka svoje političko djelovanje uprave uvijek tako, da uzmognu, osobito u ovo

⁷⁶ *Isto*, 51.

⁷⁷ *Isto*.

⁷⁸ Problem »interkonfesionalizma« u HKP-u dotaknuo je već P. Rogulja u članku »Pred zoru«. Radilo se o pristajanju uz jedan od dvaju sistema, tj uz »sistem Köln« ili uz »sistem Berlin«. Naime, u njemačkom katoličkom pokretu došlo je do spora između zastupnika tih dvaju sistema, i to u pitanju radničkih strukovnih organizacija. Borba se, iako ne u istoj mjeri, vodila i u političkom i književnom životu. Papa Pio X. je u enciklici »Singulari quadam« (1912.) odobrio »čista katolička radnička društva« ('sistem Berlin'). Papa nije odobrio »mješovita radnička društva«, tj. društva u koja su bili ućlanjeni i katolici i protestanti ('sistem Köln'), jer sadrže pogibao za vjeru i ćudoredje katolika«. Ipak, on ih nije osudio, nego ih je iz »važnih razloga u posebnim prilikama i uz stalne opreze tolerirao i dopuštao katolicima da u njima sudjeluju«. Ovo je stajalište trebalo vrijediti i za političke stranke. Dakle, »sistem Köln«, odnosno načelo »interkonfesionalizma« bilo je samo, i to do određene mjere, tolerirano od strane vrhovnoga crkvenog učiteljstva. (Dragan ĆELIK, »Dva sistema«, *Hrvatska Straža* [Rijeka], 15/1917., sv. 1, 68–70; ISTI, »Interkonfesionalizam i katoličke radničke stručne organizacije«, *Vrhbosna* [Sarajevo], 31/1917., br. 15–16, 180–181.)

⁷⁹ A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 53.

⁸⁰ *Isto*.

o[d]sudno doba, zapriječiti, da Crkva i vjera postanu žrtvom političke premoći koje stranke ili protukatoličkog bloka stranaka. 8. Episkopat drži, da je u skladu sa sadašnjim prilikama, što [Hrvatska] pučka stranka nije odabrala ni konfesionalno ni isključivo plemensko stanovište. 9. Episkopat od srca želi, da se katolici, kako svećenici, tako vjernici nadju u [Hrvatskoj] Pučkoj Stranci. U isto vrijeme preporučuje, da se nastoji zgodnim postupkom sve one elemente laikata i svećenstva, koji dobro žele crkvi i vjeri predobiti za [Hrvatski] katolički pokret, a time i za [Hrvatsku] Pučku Stranku, ili za – [Hrvatsku] Pučku Stranku, a onda postepenim u[z]gojem za [Hrvatski] katolički pokret.«⁸¹

Prisutni biskupi su, također, odobrili »vjersko-prosvjetni program« HPS-a.⁸²

Ova načelna odluka jugoslavenskoga katoličkog episkopata ipak nije mogla značiti da će on, na bilo koji način, htjeti preuzeti odgovornost za konkretnu političku aktivnost koju će provoditi HPS. Biskupi su se zadovoljili samo odobrenjem principa, koji su trebali biti temelj vođenja stranačke politike.⁸³

Svi oni koji su se protivili djelovanju Seniorata i njegove političke stranke, tvrdili su da je »Odgovor« – »neautentičan«, tj. da je krivotvorina koju su seniori sami izradili, jer on nije imao »niti potpisa biskupa, niti datuma, a niti urudžbenog broja«.⁸⁴

No, kad je već došlo do osporavanja autentičnosti »Odgovora«, Senioratu nije preostalo ništa drugo nego da tvrdi suprotno.⁸⁵

Osnovna pokretačka snaga HPS-a bili su hrvatski katolički seniori. Ipak oni nikada nisu poistovjećivali HKS sa strankom, jer je ona bila samo jedna »grana« njihova javnog djelovanja u Kraljevini SHS.

HPS je u organizacijskom pogledu zamišljen kao sinteza triju »kurija« – za seljake je osnovana »seljačka demokracija«, za radnike »radnička demokracija«, odnosno kršćansko-socijalna organizacija, a kurija namijenjena građanstvu, obrtnicima, trgovcima i sl. obično je nazivana »građanski klub«.

Budući da je seljački stalež bio najbrojniji u tadašnjoj jugoslavenskoj državi, vodstvo HPS-a pridavalo je osobitu pozornost problemu agrarne reforme. U tom se pitanju osjećala velika bliskost između stajališta čelnika Seniorata, odnosno HPS-a i službenih predstavnika Katoličke crkve u Kraljevini SHS. Držalo se da podjela crkvenog zemljišta bezzemljašima može poslužiti ne samo za gospodarsko jačanje seljaštva, koje je predstavlja-

⁸¹ Nav. prema: *isto*, 54.

⁸² »Izvještaj o biskupskoj konferenciji u Zagrebu«, *NP*, 2/1919., br. 181, 1.

⁸³ U tom su smislu karakteristične riječi splitskog biskupa dr. Jurja Carića: »Katolički episkopat je bio i bit će nezavisan od svake političke stranke i pušta potpunu slobodu svim strankama u stvarima, koje su isključivo političke. Episkopat nije učinio drugo nego što je odobrio podastri mu vjersko-prosvjetni program jedne stranke [...] koja izjavljuje, da za svoje javno djelovanje stoji na pozitivnom vjerskom stanovištu i da dosljedno tome, hoće da upravi cio svoj javni rad. Suvišno je upozoriti, da time ta stranka nije postala konfesionalna, jer ona izjavljuje, da prima i pripadnike svake druge ideje, u koliko oni stoje na pozitivnom vjerskom stanovištu svoje religije; a nije potrebno niti spominjati, da episkopat nije preuzeo odgovornost za djelovanje te stranke, koju odgovornost nose isključivo njezini vođe i pripadnici« (»Riječ na mjestu«, *NP*, 2/1919., br. 191, 1).

⁸⁴ A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 55.

⁸⁵ [Marijo MATULIĆ, Krešimir PEĆNJAK i Ferdo FUCHS], *Odgovor Seniorata*, Zagreb, 1933., 12.

lo potencijalne pristaše i glasače HPS-a, nego i kao uspješno sredstvo za borbu protiv socijalnih nemira i boljševizacije sela.⁸⁶

Organizacije HPS-a djelovale su u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini.⁸⁷

Djelovanje Hrvatske pučke stranke u parlamentarnom životu Kraljevine SHS (1919.–1927.)

Privremeno narodno predstavništvo (PNP), prvi parlament Kraljevine SHS, sazvano je 1. ožujka 1919. godine.⁸⁸ Iako HPS u ožujku 1919. još nije bio osnovan, njegovi budući čelnici ušli su u to novo zakonodavno tijelo (vlč. J. Šimrak, dr. Velimir Deželić sin, don S. Banić).⁸⁹ Sazivanje PNP-a imalo je za seniore dvojako značenje. Kao prvo, Radićeva Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (H/R/SS) nije priznavala PNP kao legitimno i legalno političko tijelo za hrvatski narod, te time započinje njezina višegodišnja apstinencija od sudjelovanja u radu jugoslavenskih parlamenata. Premda su seniori osuđivali Radićevu taktiku, smatrajući da je parlamentarna borba jedini mogući put ostvarenja vlastitih političkih ciljeva, ipak su nastojali iz nje izvući što više koristi za svoju stranku. Kao drugo, budući su »pučkaši« zajedno s članovima relativno brojnije zastupljene Slovenske ljudske (pučke) stranke (SLS) osnovali trajnu zajedničku parlamentarnu reprezentaciju pod imenom »Jugoslavenski klub« (JK).⁹⁰

Zahvaljujući političkoj suradnji sa SLS-om, HPS se u više navrata našao »pri vlasti«. To se događalo onda kad bi njihov slovenski klupski partner, zahvaljujući raznim stranačkim kombinacijama, ušao u neku koalicijsku vladu.

U prvoj polovici lipnja 1920. na dnevni red PNP-a stavljen je nacrt »Zakona o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu«. Rasprava o tom zakonu izazvala je u parlamentu – »burne scene«.⁹¹ Naime, članovi Demokratske stranke (DS) predložili su uvođenje § 95, tj. »kancelparagrafske« odredbe.⁹² U ime JK-a protiv toga je paragrafa govorio V. Deželić sin.⁹³

⁸⁶ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918–1921. godine, *Povijesni prilozi*, [Zagreb], 5/1986., 48–56.

⁸⁷ O nastanku HPS-a u Bosni i Hercegovini vidi: Z. MATIJEVIĆ, Nastanak dviju političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata (1919.–1920.), *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), [Zagreb], 24/1992., br. 3, 87–97.

⁸⁸ Neda ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989.

⁸⁹ »Delegati grupe oko 'Narodne Politike' za Državno Vijeće«, *NP*, 2/1919., br. 53, 1; »Odaslanici Dalmacije za Državno vijeće u Beogradu«, *Jadran*, [Split], 1/1919., br. 4, 2. Za zamjenike vlč. Šimraka i V. Deželića sina imenovani su seniori P. Rogulja i Stjepan Barić.

⁹⁰ »Konstituiranje Južnoslavenskog [Jugoslavenskog] kluba«, *NP*, 2/1919., br. 63, 1.

⁹¹ »Godina 1920.«, *Hrvatska Obrana* (dalje: *HO*), [Osijek], 19/1920., br. 294, 1.

⁹² Predložena je odredba glasila: »Zabranjuje se, da svećenici, suci i uopće svi javni i državni namještenici pri vršenju svoje službe vrše partijsku agitaciju u korist koje političke stranke. Isto se tako zabranjuje službeno nagovaranje nekoga, da glasuje ili ne glasuje. Zabranjuje se to činiti na mjestima određenim za vršenje dužnosti (u crkvi i t. d.); u njima vršiti partijske političke zborove i voditi stranačku agitaciju. Ovi su čini kažnjivi sa zatvorom do 1 godine i gubitkom izbornog prava do 5 godina.« (Nav. prema: »'Kancelparagraf' ili § 95.«, *NP*, 3/1920., br. 90, 1.)

⁹³ *Stenografske beleške Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1921., sv. IV, 99. red. sast., 598–601.

Nakon općega protivljenja uvođenju te odredbe u izborni zakon, ona je privremeno povučena.⁹⁴

Sve političke stranke, neovisno od toga jesu li bile centralistički ili anticentralistički orijentirane, napregnule su do krajnjih granica svoje snage u nastojanju da osvoje što više zastupničkih mandata u Ustavotvornoj skupštini (1920.).

Osvojivši 46.599 glasova u cijeloj tadašnjoj državi, HPS je dobio devet (9) zastupničkih mandata.⁹⁵ Taj je rezultat bio vrhunac »pučkaškog« izbornog uspjeha u desetogodišnjem djelovanju stranke.

Analiziravši konačne rezultate izbora, »pučkaši« su morali priznati da su u Hrvatskoj i Slavoniji podlegli u izbornom nadmetanju s Radićevim H(R)SS-om, koji je osvojio 230.590 glasova, odnosno pedeset (50) zastupničkih mandata.⁹⁶ Iako je vodstvo HPS-a držalo da je Radić na čelu »klasno i plemenski ekstremne« stranke, pretpostavljali su da će on zauzeti svoje mjesto u Ustavotvornoj skupštini. No to se nije dogodilo. Radić je nastavio s taktikom parlamentarne apstinencije.

JK, koji su sada sačinjavali SLS, HPS i Bunjevačko-šokačka stranka, nije podnio svoj ustavni nacrt, iako ga je tako zvao, nego je dao svoje izdvojeno mišljenje na vladin nacrt Ustava.⁹⁷ Po svom sadržaju taj je »nacrt« potpuno odgovarao programskim načelima HPS-a.⁹⁸

Polazeći od tvrdnje da je JK pronašao osnovicu prihvatljivu za sve stranke, te da se njegovim »nacrtom« Ustava mogu zadovoljiti i centralisti i federalisti, ako »im je do opstanka i jačanja države i do plemenskog mira u njoj«, »pučkaši« su se, sudjelujući u radu Ustavnog odbora, upustili u borbu za moguće prihvaćanje autonomističkoga državnog uređenja.⁹⁹

Jedina načelna suglasnost odvojenog mišljenja JK-a s vladinim nacrtom Ustava bilo je prihvaćanje ustavne i parlamentarne monarhije. Ali ono što je bilo bitno za ovaj ustavni prijedlog, tj. dvodomni sustav s nacionalno-političkim i socijalno-gospodarskim parlamentom, te podjela jedinstvene države na šest autonomnih historijskih pokrajina – Slovenija s Prekomurjem, Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Bosna i Hercegovina s Dalmacijom, Crna Gora, Vojvodina i Srbija – nije bilo prihvaćeno od centralističke većine u Konstituenti. Također nije prošao ni prijedlog da se zajednička država nazove – Jugoslavija.¹⁰⁰

⁹⁴ Vidi: »Dalmacija protiv 'Kanzelparagrafa'«, *NP*, 3/1920., br. 96, 1; »Protesti protiv kancelparagrafa«, *NP*, 3/1920., br. 102, 2; »Pravoslavno svećenstvo protiv 'Kanzel-paragrafa'«, *NP*, 3/1920., br. 94, 1; »Radikali protiv 'Kanzelparagrafa'«, *NP*, 3/1920., br. 93, 1.

⁹⁵ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 100. »Pučkaški« zastupnici u Konstituenti bili su: V. Deželić sin, vlč. J. Šimrak, Stjepan Barić, dr. Ante Dulibić, dr. Dominik Mazzi, Mate Milanović-Litre, fra Didak Buntić, dr. Marko Rebac i dr. Nikola Mandić.

⁹⁶ F. ČULINOVIĆ, *nav. dj.*, 213.

⁹⁷ Vidi: »Nacrt ustava Jugoslavenskog kluba«, *NP*, 4/1921., br. 35, 1–2.

⁹⁸ Vidi: *Što je Hrvatska Pučka Stranka i što ona hoće. Program i uređenje stranke*, Zagreb, 1919.

⁹⁹ »Dvije ustavne ideje«, *NP*, 4/1921., br. 36, 1.

¹⁰⁰ *Stenografske beleške. Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, [1921.], knj. II., XIII. sednica, 5.

Kao glavnog krivca za neuspjeh anticentralističkih snaga i njihovih ustavnih rješenja »pučkaši« su označili S. Radića i njegovu taktiku apstinencije od parlamentarnog rada.

Osim što su doživjeli neuspjeh s prijedlogom o autonomističkom uređenju države, »pučkaši« su morali progutati još jednu gorku pilulu – »Kanzelparagraph«. Iako su, možda, neki politički krugovi držali da je neuspjeh s uvođenjem »kanzelparagraphske« uredbe u izborni zakon definitivno skinuo to pitanje s dnevnog reda, ono se ponovno namegnulo u punoj žestini i u Ustavnom odboru i u generalnoj raspravi u Ustavotvornoj skupštini.

Zastupnici DS-a ponovno su pokrenuli kancelparagrafsko pitanje.¹⁰¹

Proglasivši tu odredbu »ustavnim unikumom«, jer je čak i Bismarckov glasoviti »Kanzelparagraph« bio jedna od zakonskih, a ne ustavnih članaka, »pučkaši« su ustvrdili da se njome želi »pritisnuti o zid vjeroispovijesti, a naročito katolička«.¹⁰²

Pokušaj ozakonjenja »Kanzelparagrapha« oštro je osudila crkvena hijerarhija: »Kancel paragraf se protivi slobodi Crkve, on je uvreda za Crkvu i za to mora kod sviju katolika naići na najžešći otpor.«¹⁰³ Svoje stajalište o »Kanzelparagrahu« katolički su biskupi obrazložili u posebnoj predstavi koja je dostavljena predsjedništvu Konstituante i vladi u Beogradu.¹⁰⁴

Rasprava o »Kanzelparagrahu« dosegla je svoj vrhunac onoga časa kad je između članova Jugoslavenškoga i Demokratskog kluba došlo do – »tvornih napada«.¹⁰⁵

Kad se prišlo glasovanju o »Kanzelparagrahu«, zastupnici JK-a priredili su »demonstraciju protiv progona katolika«.¹⁰⁶ Ta je uredba ipak prihvaćena većinom glasova zastupnika u Ustavotvornoj skupštini. »Kanzelparagraph« je u svojoj konačnoj redakciji, kao dio 12. članka Ustava, glasio: »Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partiske svrhe.«¹⁰⁷

Bez obzira na to što je oko »Kanzelparagrapha« bilo uzvitlano mnogo prašine, ta se ustavna odredba u praksi nije primjenjivala, jer nije bila kaznenopravni propis. Svećenik je mogao biti kažnjen, kao i svaki drugi građanin, ali po drugim zakonima.¹⁰⁸

Kad je bilo posve razvidno da će vladin nacrt Ustava doživjeti samo formalne, a ne i stvarne promjene, tj. da je zadržao sve odredbe o centralističkom uređenju države, članicama JK-a nije preostalo ništa drugo nego da napuste Konstituantu.¹⁰⁹ Tako je HPS, zaje-

¹⁰¹ »Vijećanje ustavnog odbora«, *NP*, 4/1921., br. 43, 3.

¹⁰² »Ustavni unikum!«, *NP*, 4/1921., br. 45, 1.

¹⁰³ »Placetum regium i Kancel paragraf«, *KL*, 72/1921., br. 8, 94.

¹⁰⁴ »Konferencije jugoslavenškog episkopata u Zagrebu«, *KL*, 72/1921., br. 19, 218.

¹⁰⁵ »Burna sjednica ustavnoga odbora«, *NP*, 4/1921., br. 76, 2.

¹⁰⁶ »Glasovanje o Kancelparagrafu«, *NP*, 4/1921., br. 118, 2.

¹⁰⁷ Nav. prema: Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., 146.

¹⁰⁸ Ivan LAZIĆ, »Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji«, u: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, ZR, Zagreb, 1970., 49.

¹⁰⁹ »Jugoslavenški klub napustio konstituantu«, *NP*, 4/1921., br. 134, 1.

dno sa svojim klupskim partnerima, izbjegao glasovanje o Ustavu, ali nije mogao spriječiti njegovo donošenje (28. lipnja 1921.).

Novinstvo HPS-a dočekalo je vijest o izglasavanju centralističkog Ustava s neskrivenim nezadovoljstvom: »Ovaj ustav ostvaruje velikosrpsku koncepciju.«¹¹⁰

Ipak, njihovo izbivanje iz Ustavotvorne skupštine bilo je kratkotrajno. Članice JK-a nisu pomišljale na to da odustanu od daljnje parlamentarne borbe, koju su sada nastavile voditi pod parolom – revizija Ustava.¹¹¹

Odmah poslije usvajanja centralističkoga Vidovdanskog ustava osnovan je prvi Hrvatski blok (HB), kome je na čelu stajao S. Radić sa svojom strankom.¹¹²

Taktika HB-a bila je parlamentarna apstinencija. Taktika HPS-a bila je parlamentarna borba. Tako je zapravo stranka katoličkih seniora bila jedina hrvatska stranka koja je ostala u beogradskoj skupštini, te je tako, razmjerno svojoj političkoj snazi, razbijala jedinstveni nastup oporbenog HB-a.

Razvoj političkih događaja s kraja 1922. jasno je pokazao da je dotadašnjem sazivu Narodne (Zakonodavne) skupštine isteklo vrijeme. Stoga je bilo nužno provesti pripreme za predstojeće razdoblje izbornih borbi.¹¹³ Nakon što su parlamentarni izbori raspisani za ožujak 1923., vodstvo HPS-a krenulo je u izbornu agitaciju s geslom – »parlamentarna borba«, tj. opredijelilo se za nastavak aktivne politike i sudjelovanje u radu parlamenta.¹¹⁴

Rezultati izbora bili su za HPS porazni. Stranka je dobila 18.402 glasa, te nije osvojila niti jedan zastupnički mandat.¹¹⁵

H(R)SS istodobno je osvojio 473.733 glasa, odnosno sedamdeset (70) zastupničkih mandata.¹¹⁶

Saznavši izborne rezultate, »pučkaši« su rezignirano izjavili da su »ovi izbori riješili HPS od jedne nezahvalne i veoma teške uloge, da je morala u parlamentu odgovarati za hrvatsku politiku, a [...] da je Radić baš na nju svaljivao gotovo svu krivnju, što se njegov program ne može izvršiti.«¹¹⁷ Sve što su u tom trenutku mogli reći svojim malobrojnim pristašama bilo je obećanje da će odsada »budno paziti, što će raditi g. Stjepan Radić«, jer »sada dolazi i za njega vrijeme političke odgovornosti.«¹¹⁸ »Pučkaši« su očito držali da će Radić napustiti taktiku parlamentarne apstinencije i otići u beogradsku Skupštinu.

Teški izborni poraz HPS-a shvaćen je kao kriza cijelog HKP-a, a to se najviše odnosilo na njegovu elitu – seniore.¹¹⁹

¹¹⁰ »Borba se nastavlja«, *NP*, 4/1921., br. 145, 1.

¹¹¹ »Borba Jugoslavenskog kluba za reviziju Ustava«, *NP*, 4/1921, br. 151, 1.

¹¹² I. BANAC, *nav. dj.*, 373.

¹¹³ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Hrvatska pučka stranka i II. parlamentarni izbori u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1923. god.)«, *ČSP*, 28/1996., br. 1–2, 27–43.

¹¹⁴ »HPS u izborima«, *NP*, 6/1923., br. 16, 1.

¹¹⁵ [Laza M. KOSTIĆ, ur.], *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd, 1924., 139.

¹¹⁶ F. ČULINović, *nav. dj.*, 241.

¹¹⁷ J. ŠIMRAK, »Svijetao nam je obraz«, *Seljačke Novine* (dalje: *SN*), [Zagreb], 6/1923, br. 12, 2.

¹¹⁸ *Isto*.

¹¹⁹ A. GUBERINA, »Da li u Katoličku Akciju ili Domagojski Pokret?«, *Katolički Tjednik* (dalje: *KT*), [Sarajevo], 4/1928., br. 36, 3.

Jačanje unutarnje stege seniorske organizacije trebalo je dovesti do vraćanja izgubljenih političkih pozicija HPS-a, a time i do jačanja cijeloga HKP-a.

Nakon što se Radićeva stranka našla pod udarom »Zakona o zaštiti države«, činilo se da se »pučkašima« pružila prilika da na predstojećim izborima, u veljači 1925., osvoje neko zastupničko mjesto u novom sazivu Narodne skupštine.¹²⁰ Kada su objavljeni rezultati, bilo je jasno da HPS ni ovaj put nije imao uspjeha. Stranka je dobila čak manje glasova negoli na prethodnim parlamentarnim izborima – 12.482.¹²¹

Izborni pobjednik u hrvatskim zemljama, S. Radić, slavio je trijumf, ali iz svoje zatvorske ćelije. Njegova je stranka, usprkos snažnom policijskom teroru, dobila 545.466 glasova i tako osvojila šezdeset i sedam (67) zastupničkih mandata.¹²²

Iako je Radićevo napuštanje republikanizma i pristajanje na centralistički Vidovdanski ustav, tj. odustajanje od dijelova stranačkog programa u ožujku 1925., bilo iznuđeno silom, »pučkaši« su to ocijenili kao »kapitulaciju« njegove ukupne dotadašnje politike.¹²³

Nakon ulaska H(R)SS-a u »radikalsku« vladu Nikole Pašića, »pučkaši« su novonastalu političku situaciju smatrali pravim trenutkom za svoj povratak na političku pozornicu, te zauzimanje onih pozicija za koje se držalo da ih je S. Radić svojom novom političkom orijentacijom izgubio.

Prvi ozbiljni test na kojem se moglo provjeriti do kojeg su stupnja »pučkaši« povratili svoj politički ugled među hrvatskim katolicima bili su općinski izbori u Dalmaciji (1926.). Zanimljivo je da je nositelj »pučkaške« izborne liste u gradu Splitu bio ugledni katolički svećenik i učenjak don Frane Bulić, koji nije bio član HPS-a.¹²⁴

Za kandidate HPS-a glasovalo je oko 12.000 izbornika, dakle otprilike onoliko koliko i na posljednjim parlamentarnim izborima (1925.) u cijeloj tadašnjoj državi.¹²⁵

Svoj izborni uspjeh »pučkaši« su, osim vlastitom trudu i svesrdnoj pomoći SLS-a,¹²⁶ u velikoj mjeri mogli zahvaliti i trenutačnoj Radićevoj politici, tj. suradnji sa srbijanskim »radikalima«, nepopularnoj u širokim slojevima hrvatskog naroda.

Premda je Narodna skupština još 1922. donijela »Zakon o oblasnoj i kotarskoj samoupravi«, izbori za te organe vlasti raspisani su tek za siječanj 1927. godine. Glede predstojećih oblasnih izbora vodstvo HPS-a izjavilo je da je ono protiv »centralističke diobe na oblasti«, ali da će, ipak, izaći na izbore.¹²⁷

HPS je za oblasne izbore postavio kandidatske liste u otprilike pedeset (50) izbornih jedinica u Hrvatskoj i Slavoniji, u više kotareva u Bosni, u svim hercegovačkim kotarevima te u svim kotarima u Dalmaciji, osim Korčule.¹²⁸

¹²⁰ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Pokušaj političkog reaktiviranja Hrvatske pučke stranke i veljački parlamentarni izbori (1923.–1925.)«, *ČSP*, 28/1996., br. 3, 337–355.

¹²¹ F. ČULINOVIĆ, *nav. dj.*, 256.

¹²² *Isto.*

¹²³ Kapitulacija radićevaca., *NP*, 8/1925., br. 14, 1.

¹²⁴ Lj. BOBAN, *nav. dj.*, 111–112.

¹²⁵ »Što se dogodilo u našoj državi prošle godine?«, *SK*, za god. 1927, 94.

¹²⁶ Vidi: »Uspjesi dra Korošca i Barića u Dalmaciji«, *Jadran*, 7/1925., br. 46, 3.

¹²⁷ »Sastanak Vrhovnog Vijeća HPS«, *SN*, 9/1926., br. 49, 1.

¹²⁸ »HPS i oblasni izbori«, *Jadran*, 8/1926., br. 54, 1.

U skladu sa svojim interkonfesionalnim određenjem, »pučkaši« su u kotaru Derventa na zajedničkoj listi, nazvanoj »Hrvatska lista«, kandidirali i nekoliko – muslimana.¹²⁹

Računajući prema broju dobivenih glasova, HPS je znatno popravio svoj politički rejting. Za stranku je glasovalo više od 26.000 ljudi.¹³⁰ Gledajući prema broju dobivenih zastupničkih mandata u oblasnim skupštinama, rezultat je bio mnogo skromniji – tri (3) zastupnika.¹³¹

Budući da je na ovim izborima u Hrvatskoj došlo do velike apstinencije glasača, H(R)SS je osvojio oko 300.000 glasova, a to je, u odnosu na izbore iz 1925., bio pad za gotovo 200.000. Ipak, zahvaljujući važećem izbornom zakonu, broj je dobivenih mandata iznosio 264.¹³² Optužujući S. Radića i politiku njegove stranke kao glavne krivce za izbornu apstinenciju, »pučkaši« su svoj izborni rezultat proglasili – »izbornom pobjedom«, jer je njihovu stranku dovela na pozicije »druge glavne stranke hrvatskog sela«.¹³³

U rujnu 1927. održani su posljednji parlamentarni izbori u Kraljevini SHS.

Uobičajeni predizborni međustranački napadi nisu ni ovaj put izostali. Žestina predizbornih sukobljavanja između pristaša H(R)SS-a i HPS-a imala je u Čučerju, kraj Zagreba, svoj tragičan ishod. »Pučkaš« Ljudevit Talan, bivši »radićevac«, smrtno je stradao u fizičkom razračunavanju s dvojicom aktualnih pristaša H(R)SS-a. Tisak HPS-a napravio je prilično veliku buku oko tog ubojstva, koje je, čini se, ipak bilo više plod nesretnih okolnosti nego rezultat nekih stvarnih političkih namjera.¹³⁴ To je ubojstvo »pučkašima« poslužilo kao svojevrsni barometar političkoga raspoloženja hrvatskoga glasačkog tijela. »Bijes radićevskih zločinaca na HPS najbolje pokazuje, da je HPS počela da u našim selima radićevštini ozbiljno kvvari račune.«¹³⁵

Kad su izborna povjerenstva zbrojila sve glasove koji su na parlamentarnim izborima pali za pojedine političke stranke, vidjelo se da je HPS dobio povjerenje 31.746 glasača.¹³⁶ Usprkos relativno dobrom izbornom rezultatu, to je bilo dovoljno za samo jedan (1) zastupnički mandat, koji je pripao S. Bariću, predsjedniku stranke.

H(R)SS, koji je na ovim izborima nastupio pod imenom Narodna seljačka stranka, osvojio je 367.570 glasova i šezdeset i jedan (61) zastupnički mandat.¹³⁷

Kolikogod da je jedan mandat bio skroman uspjeh, »pučkaši« su i u tome vidjeli nagovještaj boljih dana za svoju stranku – »Prvi i jedini seljački mandat oduzela je Radiću Hrvatska Pučka Stranka [...], jer ona jedina može i da prihvati na selu borbu s Radićem.«¹³⁸

¹²⁹ »Kandidatske liste HPS«, *NP*, 10/1927., br. 3, 4.

¹³⁰ »Naš napredak«, *NP*, 10/1927., br. 5, 1.

¹³¹ Naši oblasni zastupnici, *SN*, 10/1927., br. 5, 2.

¹³² Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972., 202.

¹³³ »Naša izborna pobjeda«, *SN*, 10/1927., br. 5, 1.

¹³⁴ Vidi: »Grozno umorstvo Radićeve 'čeke' u Čučerju kod Zagreba«, *NP*, 10/1927., br. 62, 1.

¹³⁵ »Hrvati, pučani!«, *Jadran*, 9/1927., br. 34, 6.

¹³⁶ F. ČULINOVIĆ, *nav. dj.*, 274.

¹³⁷ *Isto.*

¹³⁸ Fr., »Iza izbora«, *HO*, 23/1927., br. 31, 1.

Ponovni ulazak HPS-a u parlament Kraljevine SHS značio je novu etapu u životu ove političke organizacije.

Uvođenje Katoličke akcije i Hrvatska pučka stranka (1922.–1929.)

Pobjeda Roguljina kruga – seniori-»nacionalci« – u pitanju reorganizacije HKP-a na načelu »potpunog sistema«, izvojevana tijekom rata, u kojem bi politička stranka (»politička grana«) bila njegov integralni dio, nije bila duga vijeka. Iako je položaj Katoličke crkve i njezinih institucija, te hrvatskog naroda kao dominantno katoličkog, postajao u novostvorenoj državi svakim danom sve teži, odlučan povod za razbuktavanje unutarkatoličkih sporova došao je, ipak, od izvanjskog čimbenika – pape Pija XI. i njegove Katoličke akcije (KA).

Svršetkom 1922. papa Pio XI. svojom je enciklikom »Ubi arcano« proglasio i definirao KA. Prema papinoj definiciji, KA se sastojala od »sudjelovanja laika u hijerarhijskom apostolatu«, pa su prema tome sva odgojna i prosvjetna udruženja dotadašnjih katoličkih pokreta prešla u ovisnost o crkvenoj hijerarhiji, koja je tako preuzela nad njima vodstvo i odgovornost.¹³⁹ KA kao pokret organiziran »odozgo« – za razliku od katoličkih pokreta koji su bili organizirani »odozdo« – bio je isključivo pokret katoličkih laika. Naime, pripadnici katoličkog klera nisu mogli biti članovi u organizacijama KA. To je bila jedna od bitnih razlika u odnosu na dotadašnju praksu u katoličkim pokretima. Djelujući samo na temelju uputa episkopata, KA je imala »izrazito vjersko-moralnu svrhu«, što je implicite značilo da nije obuhvaćala organizacije namijenjene djelovanju s ovozemaljskim ciljevima, pa tako ni – političke stranke.¹⁴⁰

Biskupi Kraljevine SHS reagirali su već krajem kolovoza 1923. na encikliku »Ubi arcano« svojom poslanicom upućenom na »cijelo [katoličko] svećenstvo«, u kojoj su tražili »neka svećenici marljivo rade u K. A. kao dijelu svoje duhovne pastve«.¹⁴¹ Prva organizacija u Hrvatskoj, koja je ustrojena na načelima KA, bio je Hrvatski orlovski savez (HOS).¹⁴² Gotovo cijelo vodstvo nove organizacije bilo je sastavljeno od članova Seniorata. Naravno, svećenici-seniori nisu mogli biti članovi HOS-a, nego samo njegovi duhovnici. Osnutak HOS-a postavio je temelj za legalno okupljanje i djelovanje svih onih seniora, ali ne samo njih, koji se nisu slagali s Roguljinom koncepcijom »potpunog sistema« glede organizacije HKP-a, pogotovo postojanja i djelovanja političke stranke unutar njezinih redova. Stoga je sukob unutar seniorske organizacije bio neizbježan. Uskoro su najistaknutiji zagovornici »orlovstva«, odnosno načela KA u organiziranju hrvatskih katolika, bili isključeni ili su, pak, sami istupili iz Seniorata (dr. Ivo Protulipac, dr. Ivan Merz i dr.).

Na biskupskoj konferenciji, održanoj u Zagrebu od 13. do 19. listopada 1925., biskupi su odredili, u skladu s direktivama Svete Stolice, da se KA uvede među katolike Kraljevine SHS pod vodstvom episkopata, dakle crkvene hijerarhije, te da bude izvan i iznad svih

¹³⁹ B. PEROVIĆ, *nav. dj.*, 94.

¹⁴⁰ F. ŠANJEK, *nav. dj.*, 352.

¹⁴¹ Dragutin KNIEWALD, »Iz savremenog crkvenog života«, *BS*, 14/1927., br. 4, 321.

¹⁴² Opširnije vidi u: Ivo PROTULIPAC, *Hrvatsko Orlovstvo*, Zagreb, 1926.

političkih stranaka.¹⁴³ Drugim riječima, KA je trebala biti odvojena od stranačke politike, ali ne i od politike uopće.¹⁴⁴

Odluka biskupske konferencije da KA treba biti depolitizirana, odnosno odvojena od stranačke politike – departizirana – nije dočakana s odobravanjem od strane seniorskog vodstva u Zagrebu. Prikazujući aktualni politički položaj u Kraljevini SHS, vlč. J. Šimrak je na glavnoj skupštini Seniorata, održanoj u Zagrebu 22. listopada 1925., izjavio da »izvanstrančarstvo nema smisla«.¹⁴⁵ Drugim riječima, vodstvo Seniorata nije držalo nužnim prihvatiti direktive crkvene hijerarhije. Nastojanje da sve ostane »po starom« nije nikako značilo da će se Seniorat otvoreno suprotstaviti episkopatu. To je, uostalom, bilo i nepotrebno. Seniorat je preko svojih članova, koji su zauzimali vodeća mjesta u organizacijama KA, nad njima imao svoju kontrolu. Protivnici HKS-a to su nazivali – »seniorska penetracija«.¹⁴⁶

Biskupska konferencija, održana u Zagrebu od 11. do 20. listopada 1926., trebala je riješiti brojna pitanja vezana uz KA i HKP.¹⁴⁷ Sav katolički rad i život morao je stajati pod upravom crkvene hijerarhije: »Zato ne može biti u katoličkoj Crkvi Kat.[oličke] Akcije, koja ne bi bila pod vodstvom hierarhije [...]«¹⁴⁸ Ova je biskupska konferencija odredila forme »kako se imade u našoj državi [Kraljevini SHS] sustavno urediti i provesti Kat.[olička] Akcija«.¹⁴⁹ Ipak, nadbiskup Bauer smatrao je nužnim naglasiti da se »Katoličkom Akcijom ne ukidaju dosadašnje organizacije katolika, već ona daje današnjim organizacijama zajedničko ime«.¹⁵⁰

Radi provođenja organizacije KA, konferencija je donijela nova pravila »Hrvatskoga katoličkog narodnog saveza«,¹⁵¹ prema kojima je ova organizacija postala središnjica KA među Hrvatima-katolicima.¹⁵² Okupljeni su biskupi također zaključili da dotadašnja struktura HKS-a nije bila pogodna za njegovo uključenje u KA.¹⁵³

¹⁴³ NON QUIS, SED QUID, *nav. dj.*, 67.

¹⁴⁴ »Katolička Akcija se ne smije miješati sa organizacijama usmjerenim čisto političkim ciljevima, jer ju njezina narav i svrha stavljaju izvan i iznad stranačkih borba [...]. Ali ipak ostajući iznad političkih stranaka, ona razvija djelatnost veoma korisnu za javno dobro, [...] bilo da odgaja dobre katolike i potom, dobre građane, koji će uvijek znati dobro upotrebljavati politiku, bilo da širi katolička načela, a to su načela reda i štovanja auktoriteta. U koliko pak politička pitanja imaju i svoju moralnu i religijoznu stranu, Katolička Akcija može i mora da utječe izravno, okupljajući disciplinovanom akcijom, bez obzira na pojedinačna mnijenja, sve katoličke snage za više interese duša i Crkve [...]« (Josip PIZZARDO, *Katolička Akcija*, Zagreb, 1934., 18–19).

¹⁴⁵ Nav. prema: »Uzroci trzavicama u katoličkim redovima i polemika Msgr. Dra. Janka Šimraka«, *Vrhbosna*, 41/1927., br. 9, 146.

¹⁴⁶ A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 67–62.

¹⁴⁷ »Konferencija kat.[oličkog] episkopata u Zagrebu«, *NP*, 9/1926., br. 43, 1.

¹⁴⁸ Nav. prema: A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 169.

¹⁴⁹ *Isto*.

¹⁵⁰ *Isto*.

¹⁵¹ Opširnije o nastanku i djelovanju ove organizacije, koja je također nastala na poticaj biskupa Mahnića, vidi: Pavao JESIH, »Osvrt na deset godina rada 'Hrvatskoga katoličkoga narodnoga saveza' u Zagrebu«, *KL*, 74/1923., br. 25.

¹⁵² Ivan ROGIĆ, »Katolička Akcija kod nas«, *Katolička Akcija* [prilog KL-a], [Zagreb], (2)/1927., br. 2, 1–2.

¹⁵³ »[...] Seniorat je u [svoj] program uz prosvjetni unesao i političko-stranački rad, [stoga] umoljava se ugledna organizacija Seniorata, da izvoli svoja pravila tako izmijeniti, da Seniorat uzmogne kao elitna jedinica ka-

Glavna skupština Seniorata, na kojoj su trebale biti prihvaćene promjene u skladu sa zaključkom biskupske konferencije, održana je u Zagrebu 29. listopada 1926. Prema tvrdnji vodstva HKS-a, »skupština je u potpunoj lojalnosti donijela pristanak na reorganizaciju seniorata i na njegovo stupanje u Katoličku Akciju«. ¹⁵⁴

Protivnici Seniorata tvrdili su da je to pokoravanje episkopatu samo jedna obmana, dok se u stvarnosti nije ništa promijenilo. ¹⁵⁵

U atmosferi predizbornih aktivnosti za parlamentarne izbore, zakazane za rujan 1927., vlč. J. Šimrak je u glavnom glasilu HPS-a – »Narodna Politika« – objavio članak »Malodušnicima u spomenar«. Očekujući, ne bez razloga, određeni uspjeh HPS-a na predstojećim izborima, on je, između ostalog, napisao: »[...] organizacije Hrvatske Pučke Stranke na našim selima [...] bile su kao košnice, oko kojih se grupirao čitavi kršćanski javni život u pojedinim selima i krajevima. Te su organizacije bile najbolja pomoćnica duhovnoj pastvi za očuvanje žive vjere u širokim narodnim slojevima. [...]« ¹⁵⁶

Reakcija na Šimrakov članak uslijedila je munjevito. Vlč. dr. Zvonimir Marković konstatirao je da se u Šimrakovu članku »dovađa vjera, kršćanski javni život, duhovna pastva i sve katoličke organizacije u usku i najužu vezu sa politikom i političkom strankom«. ¹⁵⁷ Ako je već riječ o »košnici«, onda, prema vlč. Markoviću, »Crkva traži, da Katolička Akcija bude središte, košnica, oko koje se grupira sav kršćanski javni život, i da ona bude najsolidniji temelj javnom socijalnom i političkom radu katolika«. ¹⁵⁸

Daljnji tijek polemike nije donio približavanju stajališta i izmirenju dviju suprotstavljenih strana. Naprotiv, padale su sve teže optužbe. Vlč. Dragutin Kamber tako je ustvrdio da HPS zapravo izaziva – antiklerikalizam. ¹⁵⁹ Međutim, ipak je naglasio da se sa stajališta KA »ne traži, da prestane Pučka stranka, niti [se] traži od katolika, da se suzdrže od političkog rada [...]«. ¹⁶⁰

Načelno stajalište Crkve bilo je jasno – »Sve su stranke (pa i katoličke) ne samo po svome političkom djelokrugu rada, nego i po svome pozitivnome programu pozitivno akonfesiionalne i baš zato katolicima u savjesti neobavezne«. ¹⁶¹

Ipak, smatralo se sasvim prirodnim da KA nije mogla biti »indiferentna prema strankama, koje primjenjuju katolička načela« u svome djelovanju. ¹⁶² Iako su načelno priznavali da je »K. A. nepolitička, te ne tjera nikakvu stranačku politiku«, seniori-»pučkaši« držali su

toličkog starješinstva saradživati u Katoličkoj Akciji. Razumljivo je, da je seniorima, kao i ostalim u kat.[oličkoj] akciji začlanjenim muževima slobodno stupati u političke stranke, kojima se program slaže s načelima katoličke Crkve« (nav. prema: A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 166–167).

¹⁵⁴ [M. MATULIĆ, K. PEĆNJAK i F. FUCHS], *nav. dj.*, 46.

¹⁵⁵ A. GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 171.

¹⁵⁶ Nav. prema: Dr. J. Š.[imrak], »Malodušnicima u spomenar«, *Narodna Svijest*, [Dubrovnik], 9/1927., br. 31., 1.

¹⁵⁷ Zvonimir MARKOVIĆ, »Za crkvenu orijentaciju«, *KT*, 3/1927., br. 33, 1.

¹⁵⁸ ISTI, »Za crkvenu orijentaciju«, *KT*, 3/1927., br. 41, 4.

¹⁵⁹ Dragutin KAMBER, »Odgovor msgru dru Janku Šimraku i 'Narodnoj Politici'«, *KT*, 3/1927., br. 40, 4.

¹⁶⁰ *Isto*.

¹⁶¹ A. GUBERINA, »Katolička akcija i političke stranke«, *BS*, 19/1931., 430.

¹⁶² *Isto*, 437.

da će ona, odgajajući svoje članove tako da u javnom životu traže provođenje katoličkih načela, nužno podupirati samo onu političku stranku koja se temelji upravo na tim istim načelima.¹⁶³ Dosljedno tomu postavljena su tri principa političke orijentacije za sve katolike, odnosno kako se govorilo »katoličke savjesti«, odgojene unutar organizacija KA: »1. Članovi kat.[oličke] akcije moraju se politički opredijeliti. 2. Mogu stupiti samo u onu stranku, kojoj se kulturna načela podudaraju s kršćanskom vjerom i kršćanskim ćudoredom. 3. Katolik će stupiti u kršćansku stranku, pa makar se ne slagao 'u potankostima političkim te stranke', ako nema druge stranke, koja stoji na kršćanskom kulturnom naziranju.«¹⁶⁴ Upravo zbog postojanja jedne takve stranke – HPS – tvrdilo se da su katolici »dužni stupiti u njezine redove« i glasovati za nju.¹⁶⁵ Štoviše, seniori su, u žaru polemike s kritičarima HPS-a, ustvrdili da je »Hrvat katolik u ime savjesti dužan biti pučanin ["pučkaš"]«.¹⁶⁶

Usprkos ovakvim tvrdnjama, najuže vodstvo HKS-a bilo je svjesno da Katolička crkva »nije obvezala katolike, da moraju stupiti« u HPS.¹⁶⁷ Pritom nije ništa mijenjala na stvari ni činjenica da je katolički episkopat svojedobno odobrio dio programa te stranke.

Konačno valja naglasiti da biskupi Kraljevine SHS nisu nikada nedvosmisleno osudili HPS i njegovo djelovanje u parlamentarnom i izvanparlamentarnom životu tadašnje države (1919.–1929.).

Spor između KA i Seniorata o mjestu i ulozi HPS-a u HKP-u nije nikada riješen unutar organiziranih hrvatskih katoličkih redova.

Hrvatska pučka stranka i atentat na Stjepana Radića (1927.–1928.)

Nakon Barićeva ulaska u Narodnu skupštinu, HPS je postao parlamentarna stranka, te su stvoreni uvjeti za ponovni osnutak zajedničkoga parlamentarnog kluba SLS-a i HPS-a pod starim imenom – »Jugoslavenski klub«. Za jednog od potpredsjednika JK-a izabran je i S. Barić.¹⁶⁸

Kada se dva mjeseca nakon rujanskih parlamentarnih izbora dogodio, za mnoge iznenađujući, preokret na hrvatskoj političkoj pozornici, tj. osnutak Seljačko demokratske koalicije (SDK), kojoj su na čelu stajali S. Radić i Svetozar Pribičević, predsjednik Samostalne demokratske stranke, nije trebalo dugo čekati na reakciju »pučkaškog« novinstva. Za Radić-Pribičevićevu koaliciju ustvrđeno je da »ima sva obilježja jednog konkubinata ili prilježništva«.¹⁶⁹

¹⁶³ S. BARIĆ, »HPS i K. A.«, *SN*, 10/1927., br. 25, 3–4.

¹⁶⁴ NON QUIS, SED QUID, *nav. dj.*, 93.

¹⁶⁵ Bono RADONIĆ, »Zašto katolici moraju biti u Hrvatskoj Pučkoj Stranci?«, *SK*, za god. 1928., 73.

¹⁶⁶ »'Kriva načela' HPS«, *NP*, 10/1927., br. 77, 2.

¹⁶⁷ P. GRGEC, »Kulturni osnovi naše politike«, *NP*, 11/1928., br. 60, 11.

¹⁶⁸ »Konstituiranje Jugoslavenskog kluba«, *NP*, 10/1927., br. 79, 2.

¹⁶⁹ »Jedan politički konkubinac«, *NP*, 10/1927., br. 93, 1.

Vodstvo HPS-a dočekalo je osnutak SDK-a, kao povoljan trenutak za potpunu afirmaciju svoga političkog programa. Drugim riječima, HPS nije imao namjeru poduprijeti politiku SDK-a.

Mogućnost lakšeg ostvarenja svog programa »pučkaši« su vidjeli u nastavku suradnje sa SLS-om, preko kojeg su se i sami nalazili »pri vladi«. Naime u »radikalnoj« vladi Velje Vukićevića, od 23. veljače do 27. srpnja 1928., vlč. Korošec zauzimao je važno mjesto ministra unutarnjih poslova.

Uzajamne optužbe i napadi stranačkih prvaka, te brojni novinski napisi nabijeni mržnjom i neprikrivenim prijetnjama, zaoštrili su političke odnose u Kraljevini SHS do te mjere da se već sasvim otvoreno govorilo i pisalo o mogućnosti da S. Radić padne kao žrtva planiranog atentata.

Zanimljivo je da je sam S. Radić, preko svojeg tiska, još ujesen 1927. objavio da se na njega priprema atentat. On je kao idejne začetnike svoje moguće fizičke likvidacije označio katoličke svećenike, i to poglavito one koji su se nalazili u redovima SLS-a i HPS-a.¹⁷⁰

Činjenica da na dan atentata, 20. lipnja 1928., navodno nitko od članova JK nije bio prisutan na skupštinskoj sjednici, bila je dobar povod da već suvremenici izraze sumnju kako je barem najuži vrh SLS-a, a preko njega možda i netko iz vodstva HPS-a, bio na neki način upoznat s odlukom da se na S. Radića i poslanike H(R)SS-a izvede atentat.¹⁷¹

Nakon što je predsjedništvo HPS-a izrazilo svoju sućut zbog pogibije i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskoj Skupštini, u tisku su se pojavili napisi u kojima se S. Barića otvoreno pozivalo da napusti JK i daljnju suradnju sa SLS-om.¹⁷²

Nakon što je Vukićevićeva vlada 4. srpnja 1928. podnijela ostavku, poslije trojtjednih konzultacija, novu je vladu tzv. »četvorne koalicije« – »radikali«, »demokrati«, Jugoslavenska muslimanska organizacija i JK (SLS i HPS) – sastavio vlč. Korošec. U novoformiranu je vladu ušao i S. Barić, kao ministar »socijalne politike«.¹⁷³

Tisak HPS-a pozdravio je ulazak svog predsjednika u Korošćevu vladu sljedećim riječima: »[...] ovo [je] prva vlada, s kojom se mi hrvatski pučani [»pučkaši«] možemo složiti i u koju možemo imati pouzdanje [...].«¹⁷⁴

Ono što je zapravo samo dio »pučkaša« držao uspjehom svoje politike, njima nenaklonjeni dio hrvatske političke javnosti ocijenio je negativno. Tako je npr. dr. Ante Trumbić, koji je na izborima za Konstituantu (1920.) pristao biti nositelj »pučkaške« kandidacijske liste u Dalmaciji, nazvao Korošćevu vladu – »prkosom protiv Hrvata«.¹⁷⁵

Osuda postupka S. Barića od njegovih političkih protivnika bila je lako predvidljiva, ali ni znatan dio članova HPS-a, što je bilo mnogo važnije, nije odobravao njegov korak.

¹⁷⁰ S. RADIĆ, »Radića treba ubiti«, *Narodni Val* (dalje: *NV*), [Zagreb], 1/1927., br. 65, 2.

¹⁷¹ Dinko ŠULJAK, »Svjedočanstvo dra Ivana Pernara o atentatu u skupštini«, *Hrvatska revija*, [München], 23/1973., sv. 1(89), 34.

¹⁷² Nav. prema: PERTINAX, »Program i taktika«, *NP*, 11/1928., br. 74, 1.

¹⁷³ »Prvi hrvatski pučanin ministar«, *SN*, 11/1928., br. 31, 1.

¹⁷⁴ *Isto*, 1–2.

¹⁷⁵ Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb, 1986., 287.

Protivnički je tisak bio pun vijesti u kojima se izražavalo nezadovoljstvo članstva s držanjem vodstva stranke i samog Barića. Štoviše, dio je članstva tražio da se Barića isključi iz stranke.¹⁷⁶

U času teške političke krize u tadašnjoj državi, uoči smrti vođe većine hrvatskog naroda, S. Radića, zahtjev hrvatske političke javnosti da se vodstvo HPS-a jasno odredi prema svom predsjedniku i njegovu ulasku u vladu bi je sasvim logičan.

Kada je 8. kolovoza 1928. u Zagrebu, od posljedica zadobivene rane, umro S. Radić, HPS je njegovu smrt popratio nekrolozima u svome tisku.¹⁷⁷ Ipak, najzanimljiviji i ujedno najprovokativniji nekrolog objavljen je u zagrebačkom »Katoličkom Listu«. U tom podužem nekrologu, punom pohvala i pokuda upućenih na Radićev račun, iznesena je i tvrdnja da je »Radić već od početka svojega javnoga rada odlučno ustajao i protiv kršćanstva i protiv Crkve i protiv svećenstva«.¹⁷⁸ Ovaj katolički tjednik nije bio glasilo HPS-a, ali su, ipak, vodeći ljudi stranke – seniori – u njemu imali značajan utjecaj. Autorstvo rečenoga, inače nepotpisanoga nekrologa pripisuje se svećeniku-senioru dr. Stjepanu Bakšiću, tadašnjem uredniku »Katoličkog Lista«. Sadržaj nekrologa dočekan je u redovima H(R)SS-a s ogorčenjem.¹⁷⁹

Radićeva smrt i daljnji ostanak S. Barića u Koroščevoj vladi samo su pojačali nezadovoljstvo većine članova HPS-a politikom strankina vodstva.

Osjećajući snažan pritisak tadašnje političke javnosti zbog ulaska S. Barića u vladu, vodstvo se stranke odlučilo na sazivanje »Vrhovnog Vijeća«, koje je održano u Zagrebu, 2. rujna 1928. U jednom se od zaključaka »Vijeća« kaže kako je ono uvjereni da »svojim dosadašnjim sudjelovanjem u vladi dra Korošca provodi politiku, koja omogućuje što skorije ostvarenje osnovnih hrvatskih težnji u ovoj državi [Kraljevini SHS], [te da] izražuje svome predsjedniku Stjepanu Bariću, kao ministru u vladi dra Korošca potpuno povjerenje«.¹⁸⁰

Potkraj listopada 1928. Koroščeva je vlada raspisala i provela općinske izbore u Bosni i Hercegovini. Na ovim izborima HPS nije svugdje istaknuo svoje kandidatske liste. »Pučkaška« su glasila kao razlog svoje apstinencije navodila »zaslijepljenost, koju su stvorili nesavjesni agitatori«.¹⁸¹ Za izborni rezultat HPS-a protivnički je tisak pronašao odgovarajuću sintagmu – HPS je gotovo ekraziran.¹⁸²

Težak neuspjeh na općinskim izborima i sve veće nezadovoljstvo stranačkog članstva nisu utjecali na S. Barića – on se i dalje čvrsto držao svoga ministarskog položaja.

Dne 30. prosinca 1928. vlada vlč. Korošca podnijela je svoju ostavku, a već sedam dana kasnije kralj Aleksandar uveo je diktaturu i time za nekoliko godina, sve do svoje nasilne

¹⁷⁶ »Ogorčenje Dalmacije zbog ulaska Dr. Andelinovića i Barića u vladu«, *Obzor*, [Zagreb], 69/1928., br. 203, 5.

¹⁷⁷ Vidi: »... Stjepan Radić«, *SN*, 11/1928., br. 32, 1; PERTINAX, »† Stjepan Radić«, *NP*, 11/1928., br. 99, 1–2.

¹⁷⁸ Vidi: »... Stjepan Radić«, *KL*, 79/1928., br. 33, 425–430.

¹⁷⁹ Vidi: Ljubomir MAŠTROVIĆ, »Glas ispod Koroščeve mantije. 'Katolički List' o Stjepanu Radiću«, *NV*, 2/1928., br. 194, 5.

¹⁸⁰ »Zaključci Vrhovnog Vijeća HPS«, *NP*, 11/1928., br. 112, 6.

¹⁸¹ »Općinski izbori u B.[osni] i H[ercegovini]«, *SN*, 11/1928., br. 45, 2.

¹⁸² Vidi: *Obzor*, 69/1928., br. 293, 5.

smrti i preuzimanja vlasti od strane namjesnika kneza Pavla Karađorđevića (1934.), među ostalim, onemogućio rad svih političkih stranaka u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji.

Akt o formalnom raspuštanju HPS-a donesen je 20. siječnja 1929., no on je bio samo za-kašnjela egzekucija nad već stvarno mrtvom političkom organizacijom.

Summary

CROATIAN CATHOLIC MOVEMENT (1903-1929)

The establisher of the non-party Croatian Catholic Movement (CCM) was Antun Mahnić, the bishop of Krk (1903).

The turning point in the development of the CCM was the establishing of the Croatian Catholic Seniority (CCS), an exclusive organisation of the Catholic cleric and laic intellectuals (1912).

In December 1912 seniors – the circle around Petar Rogulja – publish their »first political and programmatically orientated article, in which they maintained the need of »national unity of Slovenians, Croats and Serbs«. This article was not related with any political party of that time.

In the article »Pred zorom« (Before the Dawn), published in 1916, Petar Rogulja founded a new system of organising CCM. According to his believes CCM had to be organised as a »complete system«, which would integrate political, cultural and religious ideas. Two chief points of this concept were »national unity of Serbs, Croats and Slovenians (and Bulgarians)« and »Cyrilo-Methodian thought« (ecumenism). Those who accepted this concept Rogulja named »nacijonalci«, and his opponents he called »integralci«. On the head of such organised CCM should be Seniority led by seniors-»nacijonalci«.

As soon as seniors accepted political program of the »May Declaration« (1917), it was clear that the Yugoslavian orientation dominated in CCM. Defending the idea of the Declaration, bishop Mahnić failed to distinguish politics and religion, i.e. he used to defend political program with some theological arguments. Such an approach brought him in an unfavourable position because public started to criticize him for proselytism, even though this was basically ecumenism (»Cyrilo-Methodian thought«). Moreover, he was also blamed for abuse of the Catholic faith for the political purposes – i.e. clericalism (1918).

Because of their popularity seniors-»nacijonalci« managed to become members of Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (1918), thus they actively participated in the founding of the first South-Slavic state (without Bulgarians) – Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians.

In the parliamentary life of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians participated also Hrvatska pučka stranka (Croatian People's Party – CPP), which was a political fraction of CCM. Although Catholic episcopacy of the Kingdom SCS approved religious and educational program of CPP, this did not mean that the episcopacy would take responsibility for the politi-

cal actions of the party. Consequently, this »popular« political option did not have as much influence as Radić's Croatian (Republican) Peasantry Party.

On the other hand, emergence of the Catholic Action (CA), as an association organised from »above« (i.e. by the leadership of the Catholic Church), opened the question of the politics and party organisation within the Catholic movements – the question that was never solved within Croatian Catholic orders.

A kind of solution came from the circles that were not Catholic neither Croatian – king Aleksandar Karađorđević introduced his dictatorship and forbade all the political parties in the Kingdom. After this Croatian Catholic seniors did not reorganise their political party never again.